GŁOS PAMIĘCI.
ROCZNIK MUZEUM DZIECI POLSKICH – OFIAR TOTALITARYZMU
NR 1/2026
s. 127–146

THE VOICE OF MEMORY.
YEARLY JOURNAL OF THE MUSEUM OF POLISH CHILDREN – VICTIMS OF TOTALITARIANISM
NO. 1/2026

https://doi.org/10.67876/gp.1.2026.06
ISSN 3072-3450

Wanda Witek-Malicka
Centrum Badań Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau
ORCID 0009-0001-1574-5422

KL Auschwitz w biografiach małoletnich więźniów Polen-Jugendverwahrlager der Sicherheitspolizei in Litzmannstadt

KL Auschwitz in the biographies of minor prisoners of the PolenJugendverwahrlager der Sicherheitspolizei in Litzmannstadt

Obóz dla małoletnich Polaków przy ul. Przemysłowej w Łodzi – Polen-Jugendverwahrlager der Sicherheitspolizei (dalej: PJVL) in Litzmannstadt – nazywany jest czasem przez analogię do Konzentrationslager Auschwitz „Małym Oświęcimiem”[1]. Porównanie to podpowiada odbiorcy oczywiste i wymowne skojarzenia, nie pozostawiając wątpliwości odnośnie do charakteru miejsca, o którym mowa. Jednocześnie stawia „Mały Oświęcim” i losy jego małoletnich więźniów jakoby naprzeciw Auschwitz i losów więźniów dorosłych. Tym samym przesłania inną możliwą perspektywę, a mianowicie taką, w której doświadczenie KL Auschwitz i doświadczenie PJVL in Litzmannstadt nie rozwarstwiają się w odmiennych biografiach dorosłych i dzieci, ale łączą się i kumulują w biografii młodocianych więźniów. W niniejszym tekście podjęta została próba usystematyzowania przykładów dotyczących tych dzieci, na których biografie wpłynęły obydwa

1 Patrz np.: J. Sowińska-Gogacz, B. Torański, *Mały Oświęcim. Dziecięcy obóz w Łodzi*, Warszawa 2020.

wyżej wymienione obozy. Nim jednak przejdę do meritum, warto przyjrzeć się bliżej określeniu „Mały Oświęcim", o zasadności którego można by zapewne żywo dyskutować.

Polen-Jugendverwahrlager der Sicherheitspolizei in Litzmannstadt – ujęcie komparatystyczne

Osoby sceptyczne wobec stosowania tego sformułowania mogłyby argumentować swoje racje, powołując się na odmienność PJVL in Litzmannstadt i KL Auschwitz pod względem formalnym, a także podkreślając nieporównywalność pod względem rozmiarów, celów i realizowanych zadań, struktury społeczno-narodowościowej osadzonych, liczby więzionych, skali śmiertelności czy wreszcie organizacji logistycznej, infrastruktury itd. Można by podnieść także i ten argument, iż Oświęcim jest nazwą polskiego miasta z kilkusetletnią historią i nie można utożsamiać go z funkcjonującym na jego obrzeżach w czasie wojny niemieckim nazistowskim obozem koncentracyjnym Auschwitz. Jeśli już zatem stosować analogię, to należałoby raczej mówić o „małym KL Auschwitz". Jednakowoż także i to wydawać się może określeniem niefortunnym, albowiem przyrównując PJVL in Litzmannstadt z KL Auschwitz, a dodatkowo opatrując go trywializującym określeniem „mały", już na wstępie traci się z oczu odrębność tej instytucji i szczególną perfidię jej istnienia. KL Auschwitz było – przynajmniej w pierwotnym, deklaratywnym założeniu – miejscem koncentracji polskich więźniów politycznych, dorosłych mężczyzn, a więc ludzi, których konieczność izolowania jakkolwiek uzasadniano, choćby tylko potencjalnym zagrożeniem dla realizacji celów III Rzeszy. Tymczasem Polen-Jugendverwahrlager już w zamyśle miał być tworem wymierzonym przeciwko najmłodszym Polakom, w tym także kilkulatkom, dzieciom osieroconym lub pozbawionym opieki rodzicielskiej[2]. Trzeba przy tym zaznaczyć, że w wielu przypadkach ów brak możliwości sprawowania opieki nad dzieckiem przez jego prawowitych opiekunów wynikał bezpośrednio z działalności okupanta, np. wywiezienia rodziców na roboty przymusowe do Rzeszy lub ich aresztowania i osadzenia w obozie koncentracyjnym.

Wyżej wymienione różnice implikują zasadniczą odmienność w zakresie metodologii badań nad historią PJVL in Litzmannstadt i KL Auschwitz. Fakt osadzenia w obozie osób nieletnich, w tym także małych dzieci, wymaga od historyków korzystających ze źródeł relacyjnych odmiennego podejścia badawczego, uwzględniającego specyfikę percepcji i zapisu pamięciowego najmłodszych ofiar.

Za słusznością nazywania Polen-Jugendverwahrlager „Małym Oświęcimiem" przemawiać może

2 Patrz: pismo z 11 .grudnia 1942 r. w sprawie rozmieszczenia cudzoziemców, zwłaszcza nieletnich Polaków; źródło: Arolsen Archives (online), Various documents concerning the Polish youth custody camp Litzmannstadt (Lodz), sygn. 1.1.22, identyfikator dokumentu: 82115640, https://collections.arolsen-archives.org/en/document/82115640 (dostęp: 9.02.2026).

to, iż skojarzenie z tym największym obozem koncentracyjnym i zagłady ma na celu zwrócenie uwagi na tragizm losów małych więźniów, podkreślenie ogromu zbrodni dokonanych na dzieciach i wykazanie, że cierpienia dzieci były porównywalne i równoważne z tym, czego doświadczali dorośli więźniowie KL Auschwitz. Chociaż formalnie PJVL in Litzmannstadt nie był obozem koncentracyjnym, to w praktyce taki miał charakter. Podobieństwo doświadczeń więźniów uzasadnia skojarzenie z KL Auschwitz, czyniąc je czytelnym skrótem myślowym. Niezależnie od tego, że możliwe jest wykazanie zarówno wielu podobieństw, jak i licznych istotnych różnic w funkcjonowaniu tychże dwóch obozów, historia Polen-Jugendverwahrlager powinna stanowić oddzielny problem badawczy. Narracja na temat obozu winna być autonomiczna – nie sprowadzona do porównywania z innymi, choć podobnymi ośrodkami.

Próby takiego porównywania, a szczególnie te, które polegają na zestawianiu ze sobą nie faktów i danych obiektywnych, ale na wykazywaniu analogii lub odmienności doświadczeń więźniów, z góry skazane są na porażkę. Po pierwsze dlatego, że opierać się muszą na opiniach samych ocalałych, te zaś okazują się niespójne. W książce *Kat polskich dzieci*[3] znaleźć można wypowiedzi byłych więźniów PJVL in Litzmannstadt, np. Gertrudy Skrzypczak, która stwierdza, iż „Dzieci w Oświęcimiu [właśc. KL Auschwitz – przyp. W.W.-M.] były lepiej traktowane niż w obozie na ulicy Przemysłowej" oraz Leokadii Dzbanuszek, wedle której „Obóz z Łodzi był o wiele gorszy, niż dla dorosłych […] Byłyśmy pozostawione same sobie"[4]. Natomiast zdaniem Stanisławy Krysińskiej „W Oświęcimiu [KL Auschwitz] było gorzej, niż w Łodzi [PJVL in Litzmannstadt]"; w podobnym tonie wypowiada się Maria Bar-Małocha: „Po Oświęcimiu [KL Auschwitz] ten obóz to był raj"[5]. Ponieważ mówimy tu o odczuciu subiektywnym, o rozstrzygnięciu tej kwestii nie może być mowy. Po drugie, porównania takie prowadzą nieuchronnie bądź to do stawiania jednostkowych doświadczeń więźniów KL Auschwitz w opozycji do doświadczeń więźniów PJVL in Litzmannstadt, bądź do ich zunifikowania. W każdym wypadku mamy do czynienia raczej ze spłaszczaniem wiedzy niż z jej pogłębianiem. Stąd w niniejszym artykule zaniechano prób porównywania wspomnianych wyżej obozów pod jakimkolwiek względem na rzecz wskazania tych przypadków małoletnich więźniów, na których biografiach swoje piętno odcisnęły równolegle Polen-Jugendverwahrlager in Litzmannstadt i Konzentrationslager Auschwitz. Przy czym ów wpływ na biografię rozumieć w dwojaki sposób. Przede wszystkim uwzględniony został wpływ bezpośredni, a więc fakt uwięzienia dziecka w obydwu wyżej wymienionych obozach.

3 B. Torański, *Kat polskich dzieci. Opowieść o Eugenii Pol* [e-book], Warszawa 2022 [książka w formacie EPUB, bez paginacji].

4 B. Torański, op. cit., rozdz. I, akapit 1.

5 Ibidem.

Dodatkowo pod uwagę zostały wzięte przypadki małoletnich więźniów PJVL i Litzmannstadt, którzy sami nie zaznali uwięzienia w KL Auschwitz, ale których najbliżsi, szczególnie rodzice, zostali tam osadzeni lub stracili życie. Mamy tu do czynienia z wpływem pośrednim, który jednak w odniesieniu do dzieci był szczególnie istotny. Aresztowanie i osadzenie konkretnej osoby w obozie na ogół odbijało się na jego rodzinie, a w szczególności na najbliższych i tych, z którymi człowiek ów dzielił gospodarstwo domowe – wpływało na ich dobrostan psychiczny i codzienne życie. Jeżeli nawet więźniowi udało się przetrwać i szczęśliwie powrócić do rodziny, to następstwa przeżyć obozowych częstokroć uwidaczniały się pod postacią szeregu dolegliwości natury fizycznej i psychicznej (KZ-syndromu), co dotykało zarówno więźniów dorosłych, jak i dzieci[6]. Z konsekwencjami głęboko przeżytej traumy mierzyć się musiał przede wszystkim sam ocalały, ale w jakimś stopniu ponosili je także zamieszkujący z nim pod jednym dachem członkowie jego najbliższej rodziny. Tym sposobem fakt uwięzienia, pamięć doznanych krzywd i ich następstwa stawały się elementem biografii nie tylko jednostkowej, ale także rodzinnej.

Auschwitz w biografiach jednostkowych i rodzinnych

W rodzinach, w których kilka osób doświadczyło pobytu w obozie, owa trauma niejako kumulowała się, rodząc kolejne specyficzne problemy. Małoletni więźniowie PJVL in Litzmannstadt, których rodziców lub rodzeństwo więziono w KL Auschwitz, żyli niejako w cieniu ich doświadczeń[7]. Podczas gdy obóz Auschwitz jeszcze podczas wojny stał się dla Polaków rozpoznawalnym, a krótko po wojnie już powszechnie znanym symbolem męczeństwa narodowego[8],

6 Na temat szeroko pojętych (zdrowotnych, emocjonalnych i społecznych) konsekwencji więzienia dzieci w obydwu obozach można przeczytać w licznych publikacjach. W odniesieniu do PJVL in Litzmannstadt są to przede wszystkim: J. Witkowski, *Hitlerowski obóz koncentracyjny dla małoletnich w Łodzi*, Wrocław 1975; J. Sowińska-Gogacz, B. Torański, op. cit. Wśród licznych publikacji dotykających problematyki wpływu uwięzienia w KL Auschwitz na dalsze życie dzieci wymienić można: H. Kubica, *Odebrane dzieciństwo. Dzieci wyzwolone w KL Auschwitz*, Oświęcim 2020; W. Półtawska, *Stare rachunki*, Warszawa 1969; W. Półtawska: *Z badań nad „dziećmi oświęcimskimi"*, „Przegląd Lekarski" 1965, nr 1, s. 21-24; W. Półtawska: *Stany hipermnezji napadowej. (Na marginesie badań tzw. „dzieci oświęcimskich")*, „Przegląd Lekarski" 1967, nr 1, s. 89-93; J. Sarnecki, *Konflikty emocjonalne osób urodzonych lub więzionych w dzieciństwie w hitlerowskich obozach koncentracyjnych*, „Przegląd Lekarski" 1966, nr 1, s. 39-46; W. Witek-Malicka, *Społeczny kontekst dziecięcego doświadczenia traumy obozowej*, [w:] *Skrwawione dusze*, red. A. Bartuś, Oświęcim 2015; W. Witek-Malicka, *Dzieci z Auschwitz-Birkenau*, Kraków 2018.

7 Por. W. Witek-Malicka, *Społeczny kontekst dziecięcego doświadczenia traumy obozowej*…, s. 95-110.

8 Por. P. Trojański, *Upamiętnienie ofiar Auschwitz na terenie Państwowego Muzeum Oświęcim-Brzezinka w latach*

o tyle PJVL in Litzmannstadt nie zajął podobnego miejsca w pamięci i świadomości społecznej. Dopiero od połowy lat 60. XX w. zintensyfikowano działania na rzecz upamiętnienia jego ofiar[9], w dalszym ciągu jednak znajomość jego historii nie jest powszechna, a jego rozpoznawalność jako symbolu martyrologii dzieci polskich jest daleko mniejsza, niż ma to miejsce w odniesieniu do KL Auschwitz. Być może właśnie to poczucie, iż losy młodocianych więźniów „Małego Oświęcimia" pozostają w cieniu historii więźniów obozów koncentracyjnych, jakoby poza powszechną świadomością i zainteresowaniem spowodowały, iż niektórzy młodociani więźniowie PJVL in Litzmannstadt w rozmowach, a nawet oficjalnych oświadczeniach[10] podawali nieprawdziwe informacje, iż byli więźniami KL Auschwitz.

Szczególnie dotkliwie KL Auschwitz odbijał się na biografiach tych małoletnich więźniów PJVL in Litzmannstadt, których rodzice nie przetrwali pobytu w obozie Auschwitz. Osierocenie stało się dla nich faktem determinującym całe ich losy, życiowe możliwości i przyszłość. Dla wielu z nich dodatkowym dramatem był brak możliwości pożegnania najbliższych, przeżycia po nich żałoby. Niektórym spośród osieroconych w czasie wojny dzieci po wojnie udało się ustalić jedynie KL Auschwitz jako miejsce osadzenia najbliższych, jednak nigdy nie zyskały potwierdzenia odnośnie ich dalszych losów. Dla tych dzieci próby ustalenia losów rodziców, dotarcie do informacji o czasie, miejscu i okolicznościach ich śmierci czasami stawało się życiową misją, a niepowodzenie tych starań – źródłem udręki. Biorąc pod uwagę ów niebagatelny wpływ, uważam, iż temat obecności KL Auschwitz w biografiach małoletnich więźniów PJVL in Litzmannstadt nie może zostać zredukowany jedynie do przypadków bezpośredniego uwięzienia, ale musi zostać poszerzony również o kontekst biografii rodzinnych.

Z KL Auschwitz do PJVL in Litzmannstadt – przypadki bezpośredniego uwięzienia

W publikowanych dotąd materiałach zawierających informacje o więźniach PJVL in Litzmannstadt[11] znaleźć można kilkanaście konkretnych nazwisk dzieci, chłopców i dziewcząt,

1947-2000. Outline of problem, „Krakowskie Studia Małopolskie" 2012, nr 17, s. 67-68.

9 B. Piętka, *Jolanta Sowińska-Gogacz, Błażej Torański, Mały Oświęcim. Dziecięcy obóz w Łodzi (Recenzja książki)*, „Zeszyty Oświęcimskie" 2023, nr 31, s. 303-306.

10 Ankiety zawierające tego rodzaju nieprawdziwe deklaracje znajdują się m.in. w Archiwum Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau [dalej: APMAB] w liczbie kilku sztuk. Mając na względzie szczególny charakter doświadczeń małoletnich więźniów PJVL in Litzmannstadt, Autorka świadomie odchodzi w tym miejscu od zasad warsztatowej poprawności, rezygnując z ujawniania konkretnych nazwisk.

11 Źródła: J. Witkowski, op. cit.; A. Ossowski, *„Dzieci z zielonego autobusu". Z zeznań o niemieckim obozie dla*

które do obozu przy ul. Przemysłowej skierowane zostały z KL Auschwitz. Na potrzeby niniejszego artykułu podjęta została próba dotarcia do oryginalnych dokumentów obozowych, które potwierdzałyby pobyt danego dziecka w KL Auschwitz. Okazała się ona skuteczna zaledwie w pięciu przypadkach. W odniesieniu do dwóch osób udało się negatywnie zweryfikować informacje o ich pobycie w KL Auschwitz[12]. W pozostałych przypadkach nie udało się dotrzeć do dokumentów potwierdzających pobyt w KL Auschwitz, co jednak nie jest przesądzające, należy bowiem pamiętać, że znaczna część dokumentacji obozowej nie zachowała się. Raczej nie powinniśmy mieć wątpliwości, że liczba dzieci, które przeszły zarówno przez KL Auschwitz, jak i przez PJVL in Litzmannstadt jest większa. Obóz koncentracyjny KL Auschwitz nie był miejscem odosobnienia stworzonym z myślą o dzieciach, jednak pomimo tego małoletni – w tym dzieci poniżej 16 roku życia – byli kierowani do niego od początku jego funkcjonowania. Już w pierwszym transporcie polskich więźniów politycznych wśród 728 nowoprzybyłych znajdowało się co najmniej 67 chłopców, którzy nie ukończyli 18 roku życia, w tym 21 w wieku 14-16 lat[13]. Ów niemal dziesięcioprocentowy odsetek jest zaskakująco wysoki, biorąc pod uwagę fakt, iż według założeń w KL Auschwitz w ogóle nie miało być dzieci. Tymczasem w całym okresie istnienia obozu zarejestrowano ich tam łącznie ponad 23 tysiące, w tym 3120 dzieci polskich[14]. Tak wysokie liczby bezwzględne przekładają się jednak na stosunkowo niewielki, bo ledwie niespełna sześcioprocentowy odsetek dzieci wśród wszystkich zarejestrowanych w KL Auschwitz więźniów. Śledząc historię tego obozu, łatwo zauważyć, że jego władze nie były przygotowane na pojawienie osób nieletnich, a później także niemowląt i noworodków, wobec czego reagowały doraźnie (np. tworząc już w 1940 r. w obozie macierzystym tzw. blok młodocianych i szkółkę murarską, czy później

polskich dzieci przy ul. Przemysłowej w Łodzi (1942-1945), Łódź–Warszawa 2022; H. Kubica: *Nie wolno o nich zapomnieć*, Oświęcim 2002; Baza więźniów udostępniona na stronie Muzeum Dzieci Polskich – ofiar totalitaryzmu. Niemiecki nazistowski obóz dla dzieci polskich, https://muzeumdziecipolskich.pl/prisoners/showlist/1?phrase= (dostęp: 09.02.2026); Baza IPN – informacje o obywatelach polskich zamordowanych i represjonowanych pod okupacją niemiecką 1939-1945, https://straty.pl/szukaj-osoby.php (dostęp: 9.02.2026).

12 W tych dwóch przypadkach fakt uwięzienia w KL Auschwitz uznany został po wojnie jedynie na podstawie oświadczeń, jednak podawane w nich szczegóły rzekomego pobytu w zestawieniu z dokumentacją obozową wykluczają prawdziwość informacji zawartych w owych oświadczeniach.

13 F. Piper, I. Strzelecka (red. nauk.), *Księga pamięci. Transporty Polaków do KL Auschwitz z Krakowa i innych miejscowości Polski Południowej 1940-1944*, t. 1, Warszawa-Oświęcim 2002, s. 169-197.

14 Wśród ponad 230 tysięcy zarejestrowanych w KL Auschwitz dzieci i młodocianych było ponad 11,3 tys. Romów, ponad 8,4 tys. Żydów, ponad 3 tys. Polaków, ponad 1 tys. dzieci różnych narodowości z terenów ZSRR, 120 dzieci jugosłowiańskich. Patrz: H. Kubica, *Odebrane dzieciństwo. Dzieci wyzwolone w Auschwitz*, Oświęcim 2020, s. 55.

także blok dziecięcy na terenie Birkenau). Najczęściej jednak nie reagowały wcale, co oznaczało w praktyce, że dzieci zarejestrowane jako więźniowie bardzo często przebywały w blokach razem z dorosłymi i na tych samych, co dorośli, warunkach – poddawane były temu samemu terrorowi, głodzeniu, były tak samo zmuszane do pracy, a kiedy traciły zdrowie i siły, kierowane były na śmierć w komorach gazowych lub umierały w obozowym szpitalu. Dostępne dokumenty nie pozwalają odpowiedzieć na pytanie, dlaczego nieletni byli kierowani do KL Auschwitz, pomimo iż władze okupacyjne tworzyły obozy i ośrodki odosobnienia przeznaczone dla dzieci polskich, także ten przy ulicy Przemysłowej w Łodzi. Nie wiadomo także, dlaczego dzieci już uwięzionych w Auschwitz nie przenoszono niejako automatycznie do tego rodzaju miejsc oraz dlaczego decyzje takie podejmowano jedynie w niektórych przypadkach. Brak konsekwencji decyzyjnych widoczny jest już nawet w przypadku tej niewielkiej liczby dziewcząt, których pobyt zarówno w KL Auschwitz, jak i w PJVL in Litzmannstadt da się udokumentować. Są to:

1. Maria Bar, ur. w 1927 r. w Chrzanowie. Została aresztowana pod koniec 1942 r., początkowo osadzona w więzieniu w Chrzanowie. 7 maja 1943 r. została skierowana do KL Auschwitz, zarejestrowana pod numerem więźniarskim 44224 i oddana do dyspozycji sądu doraźnego. Na mocy jego decyzji z dnia 7 czerwca 1943 r. została skierowana do PJVL in Litzmannstadt, gdzie została oznaczona numerem 143. Została zwolniona z obozu jesienią 1944 r.[15]

2. Augustyna Borowiec, ur. w 1929 r. w Jaworznie. Aresztowana 13 marca 1943 r. w Bielsku za „przestępstwa gospodarcze", tj. nielegalny handel i pozyskanie tą drogą kartek żywnościowych. Była przetrzymywana najpierw w więzieniu w Bielsku. 2 kwietnia 1943 r. została przewieziona w grupie 123 więźniarek do KL Auschwitz, zarejestrowana pod numerem

Fot. 1 Zdjęcie rejestracyjne Augustyny Borowiec wykonane w KL Auschwitz. (Archiwum Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau, dalej: APMAB)

15 Źródła: J. Witkowski, op. cit., s. 250; internetowa baza danych Muzeum Dzieci Polskich, https://muzeumdziecipolskich.pl/bar-maria?search=1 (dostęp: 9.02.2026); APMAB, IZ-7/Gestapo Kattowitz/1 z dn. 7.06.1943 r., nr inw. 155912, k. 1; APMAB, Ankieta Sygn. Mat./5868 nr inw. 150165.

39840 i umieszczona w obozie kobiecym Birkenau. O jej dalszym losie miał zadecydować sąd doraźny, decyzją którego w drugiej połowie lipca 1943 r. została osadzona w PJVL in Litzmannstadt. Tam doczekała wyzwolenia w styczniu 1945 r.[16]

Fot. 2 Zdjęcie rejestracyjne Rozalii Kowalczyk wykonane w KL Auschwitz. (APMAB)

3. Rozalia Kowalczyk, ur. w 1928 r. w Sallaumines (Francja). Została aresztowana w marcu 1943 r. w Bielsku i osadzona w tamtejszym więzieniu. Do KL Auschwitz trafiła transportem zbiorowym z 2 kwietnia 1943 r. Została zarejestrowana w obozie kobiecym jako więźniarka numer 39845, a o jej dalszym losie miał zadecydować sąd doraźny. 24 czerwca sąd wydał decyzję o umieszczeniu jej w PJVL in Litzmannstadt (nr 124), gdzie została zarejestrowana 3 sierpnia 1943 r. pod numerem 124. Tam też doczekała wyzwolenia w styczniu 1945 r.[17]

4. Maria Matlak, ur. w 1928 r. w Łodygowicach. Została aresztowana w lutym 1943 r. za kradzież kartek żywnościowych na dworcu w Bielsku. 2 kwietnia 1943 r. przewieziono ją do KL Auschwitz, gdzie zarejestrowano ją pod numerem więźniarskim 39847 i umieszczono w obozie kobiecym Birkenau. 10 czerwca 1943 r. sąd doraźny wydał decyzję

Fot. 3 Zdjęcie rejestracyjne Marii Matlak wykonane w KL Auschwitz (APMAB)

16 Źródła: J. Witkowski, op. cit., s. 252-253; A. Ossowski: op. cit., s. 63; H. Kubica, *Nie wolno o nich zapomnieć…*, s. 237; internetowa baza danych Muzeum Dzieci Polskich: https://muzeumdziecipolskich.pl/borowiec-augustyna?search=1 (dostęp: 9.02.2026); APMAB, IZ-7/Gestapo Kattowitz/1 z dn. 11.06.1943 r., nr inw. 155912, k. 2.

17 Źródła: J. Witkowski, op. cit., s. 306; internetowa baza danych Muzeum Dzieci Polskich: https://muzeumdziecipolskich.pl/matlak-maria?search=1 (dostęp: 9.02.2026); H. Kubica: *Nie wolno o nich zapomnieć…*, s. 238; APMAB, IZ-7/Gestapo Kattowitz/1 z dn. 24.06.1943 r., nr inw. 155912, k. 3; APMAB, Ankieta Sygn. Mat./1010 nr inw. 43614.

o umieszczeniu jej w PJVL in Litzmannstadt (nr 151), tam doczekała wyzwolenia w styczniu 1945 r.[18]

5. Maria Orlicka, ur. w 1928 r. w Jaworznie. Aresztowana w lutym lub marcu 1943 r. w Bielsku za nabycie nielegalnych kartek żywnościowych na czarnym rynku i osadzona w więzieniu. 2 kwietnia 1942 r. została przewieziona do KL Auschwitz, zarejestrowana pod numerem 39849 i osadzona w obozie kobiecym Birkenau. Decyzją sądu doraźnego w lipcu 1943 r. została osadzona w PJVL in Litzmannstadt (nr 117). Została zwolniona z obozu 9 listopada 1944 r.[19]

Fot. 4 Zdjęcie rejestracyjne Marii Orlickiej wykonane w KL Auschwitz. (APMAB)

W przytoczonych powyżej biogramach małoletnich więźniarek łatwo zauważyć pewne powtarzalne wątki. Po pierwsze, wszystkie one zostały aresztowane na terenach wcielonych do III Rzeszy za tzw. „przestępstwa gospodarcze" – nielegalny handel i pozyskiwanie na czarnym rynku kartek żywnościowych, przy czym we wnioskach o skierowanie do PJVL in Litzmannstadt sąd wskazywał także na sytuację rodzinną, która rzekomo nie miała gwarantować odpowiedniej opieki oraz poprawy zachowania oskarżonej w przyszłości, a wręcz przeciwnie – niosła wysokie ryzyko dalszego podejmowania nielegalnej działalności i postępującej demoralizacji w przypadku pozostawienia dziecka na wolności. Sąd zupełnie ignorował natomiast fakt, iż do nielegalnego handlu zmuszał dzieci głód, którego pierwotną przyczyną była działalność samego okupanta – nie tylko pauperyzacja rodziny na skutek wojny, reglamentacja żywności, ale także np. pozbawienie rodziny środków do życia poprzez wysłanie ojca – żywiciela rodziny na przymusowe roboty do Rzeszy (przykład Rozalii Kowalczyk). To, co we wniosku o umieszczenie Marii Orlickiej w PJVL

18 Źródła: J. Witkowski, op. cit., s. 302; internetowa baza danych Muzeum Dzieci Polskich: https://muzeumdziecipolskich.pl/kowalczyk-rozalia?search=1 (dostęp: 9.02.2026); A. Ossowski, op. cit., s. 63; H. Kubica, *Nie wolno o nich zapomnieć…*, s. 238; APMAB, IZ-7/Gestapo Kattowitz/1 z dn. 10.06.1943 r., nr inw. 155912, k. 4; APMAB, Ankieta Sygn. Mat./1151 nr inw. 43775.

19 Źródła: J. Witkowski, op. cit., s. 275; internetowa baza danych Muzeum Dzieci Polskich, https://muzeumdziecipolskich.pl/prisoners/showlist/1?phrase=orlicka (dostęp: 9.02.2026); A. Ossowski, op. cit., s. 63; H. Kubica, *Nie wolno o nich zapomnieć…*, s. 239; APMAB, IZ-7/Gestapo Kattowitz/1 z dn. 11.06.1943 r., nr inw. 155912, k. 5; APMAB, Ankieta Sygn. Mat./6248 nr inw. 151205.

in Litzmannstadt opisane zostało jako brak należytej opieki rodzicielskiej: „Zarówno jej ojciec, jak i matka pracowali, pozostawiając Marię Orlicki samej sobie”[20] – przez nią samą określone zostało lakonicznym, acz wymownym stwierdzeniem: „oddalenie się od domu za chlebem”[21]. Drugim elementem, który pojawia się we wszystkich powyższych biogramach, jest fakt oddania małoletniej do dyspozycji policyjnego sądu doraźnego. Sądownictwo doraźne, które wprowadzono na ziemiach wcielonych do Rzeszy w połowie 1942r., w teorii miało służyć szybkiemu wymierzaniu Polakom i Żydom kar za wykroczenia przeciwko Niemcom. W praktyce było narzędziem terroru działającym pod pozorami praworządności i sprawiedliwości. Najczęściej zapadającymi wyrokami były wyroki śmierci. W przypadku katowickiego sądu doraźnego – który swoim zasięgiem obejmował całą prowincję górnośląską – oczekujący na rozprawę początkowo przetrzymywani byli w zastępczym więzieniu policyjnym w Mysłowicach, a w przypadku zasądzenia kary śmierci przywożeni do KL Auschwitz na egzekucję. W związku z epidemią tyfusu, która wybuchła w styczniu 1943 r. w więzieniu mysłowickim, aresztantów przeniesiono do KL Auschwitz – początkowo przetrzymywano ich w bloku 2a, a później w bloku 11 obozu macierzystego. Tam też od marca 1943 r. co kilka tygodni odbywały się sesje wyjazdowe sądu doraźnego. Odbywające się podczas tych sesji procesy trwały na ogół zaledwie kilka minut i polegały w zasadzie tylko na odczytaniu skazanemu wyroku śmierci, nie dawały mu prawa do obrony ani możliwości odwołania się od wyroku, który zresztą wykonywany był niezwłocznie po ogłoszeniu[22]. Na karę śmierci skazywano w równym stopniu mężczyzn i kobiety, a nawet kilkuletnie dzieci. Nie było przypadków uniewinnienia, jedynie w nielicznych przypadkach zamiast na śmierć oskarżonych skazywano na osadzenie w obozie koncentracyjnym Auschwitz. Stąd też odstąpienie od wyroku dotyczące pięciu wyżej wymienionych dziewcząt i skierowanie ich zamiast tego do Polen-Jugendverwahrlager in Litzmannstadt postrzegać należy jako sytuację wyjątkową. Zdaniem Heleny Kubicy o tym, jak bardzo nietypowa była rezygnacja sądu doraźnego z wymierzenia kary śmierci, świadczyć może fakt, że policja niemiecka, spodziewając się wyroku skazującego, zawczasu wysłała do rodziców Marii Orlickiej zawiadomienie o jej śmierci. Tragiczną konsekwencją tej pomyłki była śmierć Ludwika Orlickiego. Zmarł on na zawał serca, dowiedziawszy się, iż jego córka nie żyje[23].

20 Wniosek o umieszczenie małoletniej w Polen-Jugendverwahrlager in Litzmannstadt, APMAB, IZ-7/Gestapo Kattowitz/1 z dn. 11.06.1943 r., nr inw. 155912, k. 5.

21 APMAB, Ankieta Sygn. Mat./6248 nr inw. 151205.

22 Por. A. Cyra, *Blok nr 11 w KL Auschwitz – historia i funkcje*, (Głosy Pamięci), t. 16, Oświęcim 2023; P.M.A. Cywiński et al., *Auschwitz od A do Z. Ilustrowana historia obozu*, Oświęcim 2013.

23 H. Kubica, *Dzieci i młodzież w KL Auschwitz*, [w:] *Auschwitz. Nazistowski obóz śmierci*, red. F. Piper, T. Świebocka,

Trudno powiedzieć, co zadecydowało o przeniesieniu tych dziewcząt do obozu PJVL in Litzmannstadt. Nie wiadomo także, dlaczego zostały one zarejestrowane w KL Auschwitz jako więźniarki i skierowane do obozu kobiecego, podczas gdy więźniowie policyjni oczekujący na rozprawę przed sądem doraźnym przetrzymywani byli w bloku 11, otrzymywali oddzielną kategorię więźniarską (PH) i nie wciągano ich do ogólnej ewidencji obozowej. Wiadomo, że zostały one skierowane do Auschwitz w podobnym okresie, a cztery z nich aresztowano w Bielsku i deportowano do obozu tym samym transportem 2 kwietnia 1943 r. Wśród nich dwie – Orlicka i Borowiec – zostały aresztowane tego samego dnia, 13 marca 1943 r. na bielskim dworcu. Wydaje się, że aresztowania były częścią zaplanowanej akcji przeciwko szmuglującym i handlującym nielegalną żywnością oraz kartkami, nie wiadomo jednak, czy zachowały się dokumenty, które pozwoliłyby ustalić jej cele i szczegóły[24]. Nie wiadomo także, dlaczego inne aresztowane wraz z nimi tego dnia dziewczęta, m.in. Salomea Fraś (Jeleń), Krystyna Felicja Pacut (Spiegel) czy Irena Anna Bogacz (Hardyn), nie zostały skierowane do KL Auschwitz, ale bezpośrednio do PJVL in Litzmannstadt[25]. Kwestia ta ciągle więc rodzi więcej pytań niż odpowiedzi.

KL Auschwitz w biografiach rodzinnych małoletnich więźniów PJVL in Litzmannstadt

Wśród dzieci-więźniów PJVL in Litzmannstadt, prócz tych, które więzione były również w KL Auschwitz i po wojnie mierzyć musiały się z konsekwencjami osadzenia w obydwu tych ośrodkach, jest też druga grupa małoletnich, na losy których KL Auschwitz miał przemożny wpływ, choć same nie doświadczyły osadzenia w nim. Mowa tu o dzieciach, których najbliżsi – rodzice, rodzeństwo, a czasami także członkowie dalszych rodzin – zostali osadzeni w KL Auschwitz, stracili tam zdrowie, a w wielu przypadkach także życie. Przedstawiona poniżej lista tych dzieci odtworzona została przede wszystkim na podstawie biogramów zawartych w książce J. Witkowskiego: *Hitlerowski obóz koncentracyjny dla małoletnich w Łodzi*, (s. 249-290) oraz informacji rozproszonych w publikacjach: A. Ossowskiego – *„Dzieci z zielonego autobusu”.*

Oświęcim 1998, s. 128; H. Kubica, *Nie wolno o nich zapomnieć…*, s. 239.

24 Kwerenda w bielskim oddziale Archiwum Państwowego w Katowicach, w ramach której sprawdzone zostały dokumenty z zespołu „Starosta Powiatu Bielskiego” z lat 1939-1945, sygn. nr 13/4/0 dotyczące dochodzeń w sprawach przestępstw gospodarczych, nie przyniosła pozytywnych rezultatów.

25 Por. J. Witkowski, op. cit., s. 258, 276, 297, 308, 321; A. Ossowski, op. cit., s. 63; wypowiedź K. Pacut w artykule A. Urazińskiej i I. Rakowskiego-Kłosa, *„Szczyli nikt nie uważał, to był podgatunek”. Z baraku nr 8 wracało niewiele dzieci,* https://lodz.wyborcza.pl/lodz/7,35136,32453721,szczyli-nikt-nie-uwazal-to-byl-podgatunek-z-baraku-nr-8.html (dostęp: 9.02.2026).

Z zeznań o niemieckim obozie dla polskich dzieci przy ul. Przemysłowej w Łodzi (1942–1945) i H. Kubicy – *Nie wolno o nich zapomnieć. Najmłodsze ofiary Auschwitz*. Ponieważ jednak w publikacjach tych najbliżsi małoletnich więźniów PJVL wymienieni są na ogół tylko z imienia, bez podania dodatkowych danych personalnych (np. daty urodzenia), lub wyłącznie poprzez wskazanie koligacji rodzinnych np. starszy brat/siostra/ciotka), poniżej wymienione zostaną tylko te osoby, których tożsamość udało się zweryfikować na podstawie zapisów w dokumentach źródłowych i których pobyt w KL Auschwitz można potwierdzić na podstawie dokumentacji obozowej zachowanej w Archiwum PMAB. Toteż spis ten traktować należy jako punkt wyjścia do ewentualnych dalszych badań, nie jako kompletny wykaz nazwisk.

Spośród niemal 30 wytypowanych pierwotnie nazwisk w 20 przypadkach udało się ustalić dokładne dane członków rodzin i potwierdzić fakt ich uwięzienia w KL Auschwitz[26]. Wśród nich największą grupę stanowią osoby aresztowane w związku z dekonspiracją grupy doktora Franciszka Witaszka (tzw. sprawa mosińska) – zarówno mające bezpośredni związek z działalnością konspiracyjną, jak i aresztowane jako zakładnicy w ramach akcji odwetowej. Doktor Franciszek Witaszek w okresie międzywojennym był pracownikiem naukowym Uniwersytetu Poznańskiego, wykładowcą w Państwowej Wyższej Szkole Pielęgniarskiej PCK w Poznaniu, autorem prac naukowych z zakresu higieny i medycyny społecznej, właścicielem i dyrektorem pierwszej w Polsce wytwórni strun chirurgicznych do szycia ran, jednym z organizatorów Poznańskiego Pogotowia Lekarskiego, człowiekiem wybitnie zasłużonym w nauce i działalności społecznej. Po wybuchu wojny, pomimo represji, jakie spotkały go ze strony okupanta (w tym: wyrzucenie z mieszkania, odebranie zakładu i pozbawienie możliwości wykonywania pracy naukowej), włączył się czynnie w działalność konspiracyjną. Był zastępcą dowódcy wielkopolskich struktur Związku Odwetu ZWZ (późniejszy Kedyw), zajmującego się wykonywaniem wyroków śmierci na konfidentach i kolaborantach. Wśród wielu zadań dywersyjnych szczególnym było zainicjowanie przez Witaszka działalności grupy złożonej z lekarzy i farmaceutów, zajmującej się wynajdywaniem trucizn, które uszkadzając narządy wewnętrzne, doprowadzały do śmierci w kilkutygodniowym opóźnieniem. W ten sposób likwidowano funkcjonariuszy niemieckich, w tym także gestapowców czy oficerów Abwehry. Truciznę podawano im w momencie, gdy wiadomym było, iż planują opuścić Kraj Warty, aby ich śmierć nie została skojarzona z działalnością podziemia w Wielkopolsce i nie poniosła za sobą odwetu na ludności cywilnej. Pomimo zachowania środków ostrożności Franciszek Witaszek

26 Dane zostały zweryfikowane na podstawie zestawienia informacji zawartych w wymienionych wyżej publikacjach przedmiotowych, w dokumentach osobowych zachowanych w APMAB, opublikowanych w bazie ofiar KL Auschwitz, https://ofiary.auschwitz.org/ (dostęp: 9.02.2026) oraz w bazie osób represjonowanych IPN, https://straty.pl/szukaj-osoby.php (dostęp: 9.02.2026).

został aresztowany w kwietniu 1942 r. i powieszony w Forcie VII w Poznaniu 8 stycznia 1943 r. razem ze swoimi najbliższymi współpracownikami i innymi członkami organizacji. W ramach dalszych represji doszło do licznych aresztowań nie tylko działaczy konspiracyjnych, ale również ludności cywilnej, w tym kobiet i dzieci. W dniach 9-13 września dokonano aresztowań mieszkańców Mosiny. Wiele spośród pojmanych wówczas dzieci trafiło do PJVL in Litzmannstadt, a dorosłych członków ich rodzin, szczególnie kobiety, skierowano do KL Auschwitz, głównie w dwóch transportach: 12 i 17 listopada 1943 r. Spośród przywiezionych nimi odpowiednio 105 i 41 kobiet co najmniej 69 i 15 aresztowano między 9 a 13 września w Mosinie[27]. Niektórzy spośród mężczyzn aresztowanych w tym miejscu trafili do KL Auschwitz transportem zbiorowym w dniu 19 listopada 1943 r. Wśród tych osób znajdowali się krewni – matki, ojcowie i rodzeństwo – małoletnich przeniesionych po aresztowaniu do obozu łódzkiego; w 15 przypadkach możliwe jest potwierdzenie pobytu krewnych w obozie na podstawie zachowanej dokumentacji. Są to:

1. Matka i siostra Donaty Adamczyk (ur. 1930 r.):
   Katarzyna Adamczyk (ur. 1901 r.; w KL Au. od 12.11.1943, nr 67393; zginęła 14.02.1944, trzy miesiące po przybyciu),
   Stanisława Adamczyk (ur. 1926 r.; w KL Au. od 12.11.1943, nr 67485, zginęła 21.04.1944, niespełna pół roku po przybyciu).
2. Matka, siostra Maria, ciotka i brat Zenona Bolewskiego (ur. 1930 r.; w KL Au. prawdopodobnie więziono także siostrę Joannę oraz kilka osób z dalszej rodziny, czego jednak nie udało się ostatecznie potwierdzić na podstawie dokumentów):
   Maria Bolewska (ur. 1895 r.; w KL Au. od 17.11.1943, nr 68686, zginęła 2.01.1944 po niespełna siedmiu tygodniach pobytu),
   Maria Bolewska (ur. 1922 r.; w KL Au. od 17.11.1943, nr 68689, zginęła 27.04.1944, niespełna pół roku po przybyciu),
   Franciszka Bolewska (ur. 1879 r.; w KL Au. od 11.11.1943, nr 67420, zginęła 24.12.1943, sześć tygodniu po przybyciu),
   Marian Bolewski (ur. 1920 r.; przeniesiony w lutym 1944 z KL Au. do KL Mauthausen).
3. Matka i siostry Kazimierza Cieślewicza (ur. 1930 r.; w KL Au. przebywało prawdpodobnie także jeszcze kilkoro kolejnych członków jego rodziny, jednak nie udało się ustalić dokładnych danych):

27 Szczegółowe opracowanie składu osobowego transportów do KL Auschwitz z 12 i 17 listopada 1943 r. opublikowane zostało [w:] B. Piętka, *Księga Pamięci. Transporty Polaków do KL Auschwitz z Wielkopolski, Pomorza, Ciechanowskiego i Białostocczyzny 1940-1944*, t. 2, Oświęcim 2013.

Aurelia Cieślewicz (ur. 1903 r.; w KL Au. od 12.11.1943, nr 67396, zginęła 10.01.1944, w niespełna dwa miesiące po przybyciu),
Felicja Cieślewicz (ur. 1924 r.; w KL Au. od 12.11.1943, nr 67406, zginęła 29.12.1943, w niespełna siedem tygodniu od przybycia),
Bożena Cieślewicz (ur. 1926 r.; w KL Au. od 12.11.1943, nr 67405, jako jedyna z rodziny przeżyła).

4. Ojciec i matka Józefy Czechowskiej (ur. 1929 r.; w KL Au. prawdopodobnie zginęła także jej starsza siostra Władysława, jednak nie udało się ustalić dokładnych personaliów):
   Wojciech Czechowski (ur. 1896 r.; w KL Au. od 19.11.1943, nie udało się potwierdzić jego dalszych losów),
   Bronisława Czechowska, (data ur. nieznana; w KL Au. od 17.11.1943, nr 68699, zginęła w dniu przybycia).
5. Matka i siostra Aleksandra Iwickiego (ur. 1931 r.; w KL Au., prawdopodobnie zginęła także jego druga siostra, czego jednak nie udało się potwierdzić na podstawie zachowanych dokumentów):
   Stanisława Iwicka (ur. 1894 r.; w KL Au. od 12.11.1943, nr 67429, zginęła 14.12.1943, miesiąc po przybyciu),
   Urszula Iwicka (ur. 1924 r.; w KL Au. od 12.11.1943, nr 67411, zginęła 17.12.1943, przeżywszy w obozie nieco ponad miesiąc).
6. Matka Edwarda Jeżewicza (ur. 1939 r.):
   Klara Jeżewicz (ur. 1905 r.; w KL Au. od 12.11.1943, nr 67408, zginęła 13.01.1944, w dwa miesiące po przybyciu).
7. Matka i ojciec Jana Kałana (ur. 1932r.):
   Helena Kałan (ur. 1899 r.; w KL Au. od 12.11.1943, nr 67407, zginęła 1.05.1944, przeżywszy w obozie niespełna pół roku),
   Władysław Kałan (ur. 1894 r.; w KL Au. od 19.11.1943, nr 164311, przeniesiony w sierpniu 1944 do obozu Buchenwald, następnie w październiku 1944 do Mittelbau-Dora; dalsze losy nieznane, prawdopodobnie zginął).
8. Siostra Cecylii Kukuckiej (ur. 1929 r.):
   Felicja Kukucka (ur. 1915 r.; w KL Au. od 12.11.1943, nr 67430, zginęła 12.01.1944, przeżywszy w obozie dwa miesiące).
9. Matka Zofii Kurzawy (ur. 1941 r.):
   Jadwiga Kurzawa (ur. 1912 r.; w KL Au. od 12.11.1943, nr 67467, zginęła 26.12.1943, półtora miesiąca po osadzeniu).

10. Matka i dwie siostry Edwarda Nowaka (ur. 1937 r.; w KL Au. prawdopodobnie zginęła także jego ciotka, jednak w dokumentach nie udało się znaleźć potwierdzenia jej pobytu w obozie):
    Julianna Nowak (ur. 1903 r. brak dokumentu potwierdzającego datę przybycia i numer, zginęła w KL Au. 30.12.1943, zatem przeżyła w obozie nie dłużej, niż trzy miesiące, a prawdopodobnie niespełna dwa).
    Aniela Nowak (ur. 1925 r.; w KL Au. od 12.11.1943, nr 67481, zginęła 11.01.1944, po dwóch miesiącach pobytu).
    Alicja Nowak (ur. 1926 r.; w KL Au. od 12.11.1943, nr 67435, zginęła 6.01.1944, po niecałych dwóch miesiącach).
11. Matka i siostry Wojciecha Papieża (ur. 1935 r.; w KL Au. przebywała prawdopodobnie trójka jego rodzeństwa; w transporcie z 19.11.1943 do KL Au. przywieziono także Rajmunda Papieża, ur. w 1926 r. w Mosinie, oznaczonego numerem 164341, nie udało się jednak potwierdzić, czy jest to brat Wojciecha):
    Marta Papież (ur. 1886 r.; w KL Au. od 12.11.1943, nr 67487, zginęła 10.01.1944 po niespełna dwumiesięcznym pobycie),
    Irena Papież (ur. 1921 r.; w KL Au. od 12.11.1943, nr 68684, zginęła 18.03.1944, cztery miesiące po przybyciu do obozu),
    Monika Papież (ur. 1920 r.; w KL Au. od 17.11.1943, nr 68683, przeniesiona w 1944 r. do KL Natzweiler, a następnie do obozu Ebingen, przeżyła).
12. Matka Jerzego Skibińskiego (ur. 1935 r.):
    Teresa Skibińska (ur. 1913 r.; w KL Au. od 12.11.1943, nr 67447, przeniesiona do KL Ravensbrück, przeżyła).
13. Matka Genowefy Stróżyńskiej (ur. 1939 r.; w KL Au. prawdopodobnie zginął także jej wuj i kilku innych członków rodziny, jednak nie udało się ustalić ich personaliów i potwierdzić faktu ich uwięzienia):
    Władysława Stróżyńska (ur. 1919 r.; w KL Au. od 12.11.1943, nr 67444, zginęła 19.01.1944, dwa miesiące po osadzeniu).
14. Matka Zofii Urbanek (ur. 1929 r.; w KL Au. zginęli prawdopodobnie także jej trzej bracia, jednak nie udało się znaleźć potwierdzenia tego faktu w dokumentach):
    Maria Urbanek (ur. 1887 r.; w KL Au. od 12.11.1943, nr 67545, zginęła 30.12.1943, w ciągu zaledwie półtora miesiąca pobytu).
15. Matka Danuty Zakrzewskiej (ur. 1939 r.):
    Zuzanna Zakrzewska (ur. 1908 r.; w KL Au. od 17.11.1943, nr 68696, zginęła 10.01.1943, niespełna dwa miesiące po osadzeniu).

Tragedia dzieci mosińskich ma szczególny wymiar – represje i aresztowania dotknęły bowiem całe rodziny, a w konsekwencji przyniosły śmierć wielu ich członkom. Zdarzało się więc, że dziecko, które doświadczyło pobytu w PJVL in Litzmannstadt, po wyzwoleniu okazywało się sierotą i nie miało nikogo, kto mógłby się nim zająć.

Oprócz dzieci osadzonych w obozie łódzkim w związku ze sprawą doktora Witaszka znajdowały się także inne osoby które same doświadczywszy uwięzienia, dodatkowo straciły swoich bliskich w KL Auschwitz. Są to:

16. Ojciec i brat Pawła Bujoka (ur. 1932 r.), aresztowani w Wiśle za przynależność do Świadków Jehowy (w obozie przebywała także matka – Anna – która przeżyła wojnę):
    Jan Bujok (ur. 1897 r.; w KL Au. od 3.07.1942, nr 44676, zginął 27.07.1942 po ledwie trzech tygodniach pobytu),
    Jan Bujok (ur. 1922 r.; w KL Au. zarejestrowany jako Bujak 30.07.1943 r., nr 132116, w 1944 r. przeniesiony do obozu Buchenwald, następnie do Mittelbau-Dora, prawdopodobnie zginął na krótko przed wyzwoleniem).
17. Ojciec Jana Poloka (ur. 1935 r.), aresztowany w Wiśle za przynależność do Świadków Jehowy (w obozie prawdopodobnie zginęła także matka i czterech wujów Jana Poloka):
    Andrzej Polok (ur. 1910 r. ; w KL Au. od 3.07.1942, nr 44693, zginął 10.08.1942, zaledwie miesiąc po osadzeniu).
18. Ojciec Pawła Procnera (ur. 1932 r.), aresztowany w Wiśle za przynależność do Świadków Jehowy:
    Józef Procner (ur. 1906 r.; brak danych o dacie osadzenia i numerze, zginął w KL Au. 2.09.1942).
19. Ojciec Jana Wisełki (ur. 1929 r.), aresztowany w Wiśle za przynależność do Świadków Jehowy (w obozie zginęła także matka Ewa Wisełka):
    Andrzej Wisełka (ur. 1898 r.; w KL Au. od 30.07.1943, nr 132140, zginął prawdopodobnie w lutym 1944 r.).
20. Ojciec Emilii Molendy (ur. 1927 r.):
    Bolesław Molenda (ur. 1903 r.; w KL Au. od 1.08.1941, zginął 26.12.1941 po niespełna pięciu miesiącach od osadzenia).

Podsumowując, należy zwrócić uwagę, że istniejący w latach 1942-1945 Polen-Jugendverwahrlager der Sicherheitspolizei in Litzmannstadt nie powinien być traktowany (zwłaszcza na poziomie

badawczym, ale także w dyskursie publicystycznym) jako mniejsza wersja KL Auschwitz czy jakiś inny jego wariant. Oczywiście prowadzenie analiz porównawczych czy stosowanie analogii na gruncie popularyzowania historii jest czasami uzasadnione, nie powinno jednak być jedynym sposobem narracji ani jej punktem centralnym. Jako ośrodki represji i martyrologii – w tym wypadku dzieci polskich – PJVL in Litzmannstadt i KL Auschwitz istniały przez pewien czas równolegle, a traumatyczne doświadczenia związane z ich funkcjonowaniem w biografiach konkretnych małoletnich więźniów oraz ich konsekwencje nakładały się na siebie.

Usystematyzowane w niniejszym artykule dane biograficzne stanowić mogą punkt wyjścia do dalszych badań w dziedzinie nauk społecznych, rozważań na gruncie psychologii, przede wszystkim zaś badań historycznych, które w przyszłości być może pozwolą ustalić dokładniejszą liczbę dzieci więzionych zarówno w KL Auschwitz, jak i w PJVL in Litzmannstadt, poszerzyć informacje o ruchu młodocianych więźniów pomiędzy tymi dwoma ośrodkami oraz odpowiedzieć na pytanie, dlaczego niektóre dzieci trafiały do obozu łódzkiego, a inne do Auschwitz, i wreszcie lepiej zrozumieć logikę rządzącą postępowaniem niemieckiego okupanta wobec polskich dzieci.

Bibliografia:

Opracowania:

Auschwitz. Nazistowski obóz śmierci, red. F. Piper, T. Świebocka, Oświęcim 1998.

Cyra A., *Blok nr 11 w KL Auschwitz – historia i funkcje*, („Głosy Pamięci"), nr 16, Oświęcim 2023.

Cywiński P.M.A. et al., *Auschwitz od A do Z. Ilustrowana historia obozu*, Oświęcim 2013.

Księga pamięci. Transporty Polaków do KL Auschwitz z Krakowa i innych miejscowości Polski Południowej 1940-1944, red. nauk. F. Piper, I. Strzelecka, t. 1, Warszawa–Oświęcim 2002.

Kubica H., *Nie wolno o nich zapomnieć. Najmłodsze ofiary Auschwitz* Oświęcim 2002.

Kubica H., *Odebrane dzieciństwo. Dzieci wyzwolone w Auschwitz*, Oświęcim 2020.

Ossowski A., *„Dzieci z zielonego autobusu". Z zeznań o niemieckim obozie dla polskich dzieci przy ul. Przemysłowej w Łodzi (1942-1945)*, Łódź–Warszawa 2022.

Piętka B., *Jolanta Sowińska-Gogacz, Błażej Torański, Mały Oświęcim. Dziecięcy obóz w Łodzi (recenzja książki),* „Zeszyty Oświęcimskie" 2023, nr 31.

Piętka B., *Księga Pamięci. Transporty Polaków do KL Auschwitz z Wielkopolski, Pomorza, Ciechanowskiego i Białostocczyzny 1940-1944*, t. 2, Oświęcim 2013.

Półtawska W., *Stany hipermnezji napadowej. (Na marginesie badań tzw. „dzieci oświęcimskich")*, „Przegląd Lekarski" 1967, nr 1.

Półtawska W., *Stare rachunki,* Warszawa 1969.

Półtawska W., *Z badań nad „dziećmi oświęcimskimi”*, „Przegląd Lekarski” 1965, nr 1.

Sarnecki J., *Konflikty emocjonalne osób urodzonych lub więzionych w dzieciństwie w hitlerowskich obozach koncentracyjnych*, „Przegląd Lekarski” 1966, nr 1.

Sowińska-Gogacz J., Torański B., *Mały Oświęcim. Dziecięcy obóz w Łodzi*, Warszawa 2020.

Torański B., *Kat polskich dzieci. Opowieść o Eugenii Pol*, Warszawa 2022 [książka w formacie EPUB].

Trojański P., *Upamiętnienie ofiar Auschwitz na terenie Państwowego Muzeum Oświęcim-Brzezinka w latach 1947-2000. Outline of problem*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2012, nr 17.

Urazińska A., Rakowski-Kłos I., *„Szczyli nikt nie uważał, to był podgatunek”. Z baraku nr 8 wracało niewiele dzieci*, https://lodz.wyborcza.pl/lodz/7,35136,32453721,szczyli-nikt-nie-uwazal-to-ds.-podgatunek-z-baraku-nr-8.html (dostęp: 9.02.2026).

Witek-Malicka W., *Dzieci z Auschwitz-Birkenau*, Kraków 2018.

Witek-Malicka W., *Społeczny kontekst dziecięcego doświadczenia traumy obozowej*, [w:] *Skrwawione dusze*, red. A. Bartuś, Oświęcim 2015.

Witkowski J. ,*Hitlerowski obóz koncentracyjny dla małoletnich w Łodzi*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975.

Źródła archiwalne:

Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, zespół „Starosta Powiatu Bielskiego” z lat 1939-1945, sygn. 13/4/0.

Archiwum Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau (APMAB), DS.-7/Gestapo Kattowitz/1, nr inw. 155912; Ankiety, Sygn. Mat./1010 nr inw. 43614; Sygn. Mat./1151 nr inw. 43775; Sygn. Mat./6248 nr inw. 151205; Sygn. Mat./5868 nr inw. 150165.

Arolsen Archives (online), Various documents concerning the Polish youth custody camp Litzmannstadt (Lodz), sygn. 1.1.22, https://collections.arolsen-archives.org/en/archive/1-1-22-0 (dostęp: 9.02.2026).

Baza IPN (online) – informacje o obywatelach polskich zamordowanych i represjonowanych pod okupacją niemiecką 1939-1945, https://straty.pl/szukaj-osoby.php (dostęp: 9.02.2026).

Baza Więźniów Muzeum Dzieci Polskich – Ofiar Totalitaryzmu (online) https://muzeumdzieci-polskich.pl/prisoners/showlist/1?phrase= (dostęp: 9.02.2026).

Abstrakt:

W tekście zebrane zostały nazwiska tych małoletnich więźniów Polen-Jugendverwahrlager der Sicherheitspolizei in Litzmannstadt, na których wojennych i powojennych losach odcisnął swoje piętno także Konzentrationslager Auschwitz. Istotnym jest, iż lista ta zawiera wyłącznie te historie, które zostały pozytywnie zweryfikowane na podstawie zachowanej dokumentacji niemieckiej z okresu wojny, szczególnie dokumentów obozowych przechowywanych w Archiwum Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau. W pierwszej części przedstawione zostały biogramy, a w nich przyczyny i okoliczności aresztowania dzieci więzionych zarówno w PJVL in Litzmannstadt, jak i w KL Auschwitz. Dalej przedstawiono spis dzieci osadzonych w PJVL in Litzmannstadt, których najbliżsi zostali uwięzieni lub zginęli w KL Auschwitz (wraz z informacjami na temat tych członków rodziny, których personalia udało się ustalić, a pobyt w KL Auschwitz – potwierdzić na podstawie dokumentów). Artykuł ma charakter systematyzujący i nie stanowi pełnego opracowania, ale raczej punkt wyjścia do dalszych badań.
Słowa kluczowe: KL Auschwitz, obóz dla polskich dzieci przy ul. Przemysłowej, dziecko w okresie okupacji

Abstract:

This article identifies and compiles the names of those minor prisoners of the *Polen-Jugendverwahrlager der Sicherheitspolizei in Litzmannstadt* whose wartime and post-war lives were also profoundly marked by their imprisonment in *Konzentrationslager* Auschwitz. Importantly, the list includes only those cases that have been positively verified on the basis of surviving German wartime documentation, particularly camp records preserved in the Archives of the AuschwitzBirkenau State Museum. The first part presents short biographical sketches, including the circumstances of the children's arrest and the reasons for their imprisonment in both PJVL in Litzmannstadt and KL Auschwitz. The following section lists children held in PJVL in Litzmannstadt whose immediate families were imprisoned or killed in KL Auschwitz (together with information on those family members whose identities could be established and whose presence in KL Auschwitz could be confirmed through documentation). This article is not intended as a comprehensive study, but rather as a systematic overview and a foundation for further research.
Keywords: KL Auschwitz, PJVL in Litzmannstadt, children under occupation

Wanda Witek-Malicka – doktor nauk społecznych w zakresie socjologii. Pracownik Centrum Badań Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau. Zainteresowania badawcze obejmują historię i problematykę społeczno-kulturową KL Auschwitz. Najważniejsze publikacje to: *Miś z obozowego koca*, Oświęcim 2024; *Zlagrowani. Strategie przystosowawcze więźniów KL Auschwitz*, Oświęcim 2022; *Dzieci z Auschwitz-Birkenau. Socjalizacja w obozie koncentracyjnym na przykładzie Dzieci Oświęcimia*, Kraków 2018.

© by the author, licensee Museum of Polish Children - victims of totalitarianism is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC BY-NC-ND 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/). Received: 2026-02-17, Verified: 2026-03-16, Accepted:2026-03-18